

Tillgänglig förskola

Ni som får statsbidrag för att genomföra Specialpedagogik för lärande i förskolan under läsåret kan välja att arbeta med modulen "Specialpedagogik i förskolans praktik" eller "Tillgänglig förskola".

Genom den här modulen ska du och dina kollegor:

- få mer kunskap om hur varje barn kan få ledning och stimulans i sitt lärande utifrån sina egna förutsättningar och behov
- få ökad förståelse för betydelsen av förskolans miljö i en undervisning som främjar varje barns utveckling och lärande
- få ökad förståelse för hur undervisningen kan organiseras för att främja samspel och lek hos varje barn
- få mer kunskap om hur undervisningen kan organiseras så att varje barn får förutsättningar för att utveckla sitt språk och sin kommunikation så långt som möjligt
- få ökad kunskap att planera och genomföra undervisning utifrån varje barns förutsättningar, behov och tidigare erfarenheter och kunnande.

Modulen innehåller artiklar, illustrationer, filmer och diskussionsfrågor. Det finns även förslag på hur du och dina kollegor kan planera, genomföra och följa upp utbildning och undervisning tillsammans. Innehållet bygger på styrdokument, forskning från Sverige och andra länder och böcker som är skrivna av forskare och andra med erfarenhet av förskola. Det bygger också på reflektions- och utvärderingsverktyg.

Modulen består av följande delar:

1. Tillgänglighet och inkludering
2. Lek och samspel för alla
3. Språk och kommunikation för alla
4. Undervisning, stödinsatser och systematiskt kvalitetsarbete

Var och en av dessa fyra delar består av momenten A–D.

Del 2. Lek och samspel för alla

Lek och samspel i förskolan främjar barns känsla av delaktighet i förskolegemenskapen samt deras utveckling och lärande. Det är därför viktigt att alla barn har goda möjligheter till lek och samspel i förskolan. Förskollärare och övrig personal kan leda, stimulera och stödja barns lek och samspel på olika sätt. De kan delta genom att närvara, guida och medla. De kan registrera för att skapa förutsättningar samt observera och reflektera för att fördjupa sina kunskaper om lek och samspel. Lek och samspel hör ihop med undervisning i förskolan, och det går inte att skilja dem åt.

Syftet med del 2 är att du ska få mer kunskap om lek och samspel i förskolan. Du får läsa en artikel, titta på en illustration och reflektera. Efter det ska du och dina kollegor diskutera innehållet i delen, undersöka olika vägar in i pågående lek och samspel för barn som inte deltar och därefter genomföra en gemensam uppföljning.

Del 2: Moment A – individuell förberedelse

Ta del av materialet och för kontinuerliga anteckningar medan du läser och tittar. Anteckna sådant du tycker är särskilt intressant, viktigt, förvånande eller har en annan uppfattning kring. Notera tankar om hur du, utifrån materialet, kan utveckla din undervisning. Anteckningarna bildar underlag för de diskussioner du ska föra med dina kollegor i moment B.

Läs

Läs artikeln "Lek och samspel i en förskola för alla". Artikeln lyfter vad som kan behöva utvecklas för att alla barn aktivt ska kunna delta i undervisningen med stöd

av lek och samspel och ha möjlighet till utveckling och lärande. Artikeln visar även hur förskolepersonal kan arbeta för att stärka och utveckla sitt arbete med lek och samspel för alla barn.

Fundera på och notera:

Hur skulle du beskriva vad lek och samspel innebär för dig som pedagog efter att ha läst texten? Hur uppmärksammar du barn på att lek och samspel pågår? På vilket sätt bidrar du till att vända enskilda barns lekinitiativ till lek och samspel med kamrater?

Vad blir skillnaden för dig i din roll som pedagog när du deltar, regisserar, observerar eller reflekterar i lek och samspel?

Fundera vidare över texten och jämför med din egen förskolas arbete.

- Hur främjar ni lek och samspel för alla barn genom att ni pedagoger organiserar, regisserar och deltar?
- Hur stödjer ni barns kommunikation i lek och samspel med ex. tecken och bilder?
- I vilka situationer kan det uppstå hinder för barn att delta i lek och samspel? Hur kan ni som pedagoger vara ett stöd?

Titta på illustration

Ta del av illustrationen "Lek och samspel för alla: Vuxnas roll i lek och samspel". Där visas en bild av tre cirklar som föreställer hur personal i förskolan kan leda, stimulera och stödja barns lek och samspel på olika sätt. Alla barn som kommer till förskolan behöver ges förutsättningar att kunna delta i lek och samspel för att de ska må bra och känna sig inkluderade.

För att illustrationen ska kunna stimulera till samtal med barnen finns den också utskrivningsbar i formatet A3, till exempel för att sätta upp på väggen på förskolan.

Fundera på och notera:

Fundera över vad som skulle kunna bli konsekvenser för ett barn om enbart en eller två av cirkarna är tillgängliga och fungerande utifrån deras förutsättningar och behov. Gemenskap? Glädje? Trygghet?

Material

Material

Lek och samspel i en förskola för alla

Johanna Lundqvist, Pernilla Kallberg, Karin Franzén

Lek och samspel för alla: Vuxnas roll i lek och samspel

Lek och samspel för alla: Vuxnas roll i lek och samspel (utskrivningsbar A3)

Lek och samspel i en förskola för alla

Johanna Lundqvist, Mälardalens universitet, Pernilla Kallberg, Mälardalens universitet
och Karin Franzén, Karlstads universitet

Alla barn behöver möjlighet att leka och samspela i förskolan. Den här artikeln tar bland annat upp hur alla barn kan få möjligheter till det.

Inledning

Lek och samspel är viktiga i förskolan genom att barnen känner att de ingår i förskolegemenskapen samtidigt som deras utveckling och lärande främjas.

I läroplanen för förskolan (Skolverket, 2018) står att ”lek är grunden för utveckling, lärande och välbefinnande” (s. 8), att ”lek ska ha en central plats i utbildningen” (s. 8) och att barns ”lust att leka” ska tas vara på (s. 15). Det står också att ”miljön ska vara tillgänglig för alla barn och inspirera dem att samspela och att utforska omvärlden” (s. 7).

Barnkonventionen, som är lag i Sverige sedan 2020, tar också upp lekens betydelse och fastställer att lek är varje barns rättighet (Förenta Nationerna, FN, 1989, artikel 23 och 31).

Lek och samspel i förskolan

Lek har en självklar plats i förskolan (Skolverket, 2018) och har en bred innebörd i den här artikeln. Leken har ett egenvärde, och den ska vara frivillig och lustfylld. Den är också viktig för barns utveckling (Bronfenbrenner & Morris, 1998; Öhman, 2011) och utgör en av många arenor för barns lärande, enligt Pramling Samuelsson och Asplund Carlsson (2014). Man brukar vidare säga att barnen i förskoleåldern lär sig att leka i lek med andra. I leken kan barnen ha roligt, imitera och fantisera. De kan leva sig in i något, prova olika roller och utforska på olika sätt (Jensen, 2013). De kan bearbeta upplevelser, använda grov- och finmotoriska förmågor och samarbeta för att lösa problem.

Det finns olika typer av lekar, till exempel rörelselek, regellek såsom leken Hunden och benet, konstruktionslek, låtsaslek och roll- och dramalek.

Även *samspel* i förskolan har här en vid innebörd. Samspelet är ömsesidiga interaktioner där barnen samt personalen och barnen kan utbyta bland annat tankar, erfarenheter, känslor och föremål.

Det finns flera teorier, alltså förklaringsmodeller, som tar upp samspel eller motsvarande såsom gemenskap, samhörighet och kamratkulturer. Dessa teorier förklarar att samspel spelar stor roll och ska värnas, till exempel i förskolan. Ett exempel är Maslows behovstrappa som förklarar att individer inte enbart behöver mat, sömn och trygghet i vardagen för att kunna må bra och utvecklas, utan även gemenskap (Maslow, 1943). Ett annat exempel är den så kallade självbestämmandeteorin som tar upp vikten av samhörighet för att människor ska må bra och utvecklas (Deci & Ryan, 2008; Niemiec & Ryan, 2009). Samhörighet handlar om samspel, till exempel att känna tillhörighet, känna sig respekterad och känna sig omtyckt av kamrater och vuxna. Ytterligare ett exempel är Corsaros (2018) teori om kamratkulturer. Enligt den uppstår kamratkulturer när grupper av barn möts och samspelar över tid samt utvecklar och delar intressen, värden, material, rutiner och aktiviteter. Teorin förklarar att kamratkulturer har betydelse för barns känsla av gemenskap, utveckling och lärande.

Det är alltså viktigt att både lek och samspel värnas i förskolan.

De vuxnas roll

Förskollärare och övrig personal i förskolan kan leda, stimulera och stödja barns lek och samspel på olika sätt (Skolforskningsinstitutet, 2019).

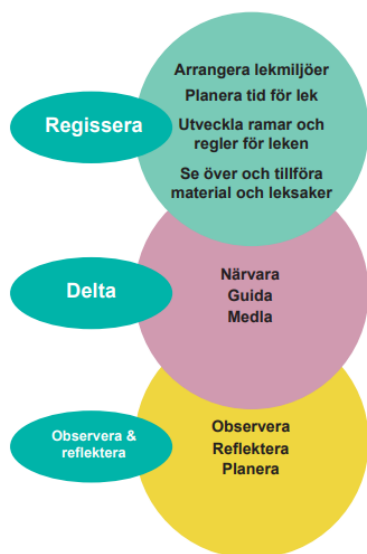
De kan *regissera* lekar och samspel, alltså skapa förutsättningar för lek och samspel genom att planera och ställa i ordning miljön. Personalen kan ta fram nya leksaker eller nytt material, bestämma regler och avsätta tid och utforma rum i rummen för lek och samspel.

De kan även *delta* i lek och samspel genom att närvara, guida och medla, till exempel om det uppstår konflikter i en lek som rör leksaker eller roller.

Dessutom kan de *observera* och *reflektera* för att fördjupa sina kunskaper om lek och samspel (figur 1). De kan sedan använda dessa kunskaper när de återigen regisserar och deltar.

Figur 1.

En översikt över handlingar som kan genomföras i förskolan för att leda, stimulera och stödja barns lek och samspel (Skolforskningsinstitutet, 2019, s. 18)

Barn kan möta utmaningar i lek och samspel

Barn i förskolan kan möta utmaningar i lek och samspel (Edfelt, 2019; Ytterhus, 2003). För barn kan det vara att komma in i lek och samspel, att stanna kvar och att avsluta när det behövs. Andra exempel på utmaningar kan vara att uppfatta och tolka sådant som händer, att minnas hur en lek eller ett samspel går till, att uttrycka val, att kontrollera sina egna handlingar, att fokusera på något under en längre stund och att utföra en rörelse eller en uppgift med händerna. De utmaningarna kan bland annat kopplas samman med:

- *perception* som innebär att kunna uppfatta och tolka sådant som händer i lek och samspel
- *kognition* som bland annat innebär att minnas hur en lek eller ett samspel går till och att använda språket i lek och samspel
- *exekutiva förmågor* som bland annat innebär att kunna ta initiativ, kontrollera sina egna handlingar och fokusera på något en längre stund i lek och samspel
- *motorik*, som inrymmer både grov- och finmotorik, till exempel att springa eller plocka upp något med tummen och pekfingeret.

Det kan finnas flera orsaker till att utmaningar uppstår i förskolan. Ledningen och stimulansen samt stödinsatserna kan vara otillräckliga, till exempel för barn som är ovana vid språket som talas i förskolan eller har en funktionsnedsättning såsom autismspektrumtillstånd eller adhd. Ledning och stimulans i en förskola för alla innefattar allt från välfungerande utrymmen och inredning till positiva samspel och undervisning. Stödinsatser innefattar anpassningar såsom små förändringar i arbetssätten eller den fysiska miljön och särskilt stöd. Det betyder att många utmaningar i förskolan kan förebyggas och undanröjas genom ledning och stimulans samt stödinsatser.

Chen et al. (2019) har undersökt socialt nätverkande i lärmiljöer för barn i förskoleåldern och kommer bland annat fram till att barn med funktionsnedsättning ingår i mindre sociala nätverk än barn utan funktionsnedsättning. Även Harper och McCluskey (2003) har undersökt lek och samspel i utbildningsmiljöer för barn i förskoleåldern utanför Sverige, och ser att barn med funktionsnedsättning mer sällan initierar lek och samspel med kamrater samt mer ofta leker och samspelar med personalen, jämfört med barn utan funktionsnedsättning. Ytterhus (2003) har undersökt inklusion och exklusion i den svenska förskolan och ser också att barn med funktionsnedsättning kan möta utmaningar i den sociala samvaron. Det är viktigt att känna till. Förskolan behöver värna lek och samspel för alla barn.

Lek och samspel för alla barn i förskolan

Här ger vi flera exempel på sätt att främja lek och samspel för alla barn i förskolan. De behandlar vikten av att regissera och delta.

Att främja lek och samspel genom att regissera och delta

En grupp internationella forskare (Harms et al., 2016, 2021) förklarar att förskollärare och övrig personal kan främja lek och samspel för alla barn i förskolan genom att regissera, det vill säga genom att planera och iordningställa miljön. Exempelvis kan de se till att det finns

- finmotoriskt material av olika svårighetsgrad, till exempel pärlor i olika storlekar
- bild- och formmaterial, till exempel papper, lera, tejp och olika tjocka penslar
- möjligheter att lyssna på musik och dansa samt delta i olika musikaktiviteter såsom att hitta på en dans eller nya ord till en sång, eller att tillverka musikinstrument
- möjligheter för flera barn att samtidigt genomföra konstruktionslek inomhus i en bygghörna
- möjligheter till konstruktionslek utomhus, till exempel kojbygge
- möjligheter till sandlek och vattenlek

- möjligheter att genomföra roll- och dramalekar, till exempel gott om utklädningskläder och rekvisita
- möjligheter att utforska naturen och experimentera, till exempel blåsa bubblor när det blåser ute eller titta på snö som smälter
- möjligheter att räkna, mäta och väga, till exempel räkna antal trappsteg med en kamrat och en ur personalen, mäta hur lång en pinne är och väga saker med en våg.

När man planerar och iordningställer miljön så här skapas det möjligheter för alla barn att leka och samspea. Samtidigt kan de bland annat utveckla sin

- motorik, koordinationsförmåga, kroppsuppfattning, fantasi, föreställningsförmåga, nyfikenhet, kreativitet och lust att leka
- förståelse för symboler, rum, tid, form, mängder, mönster, antal, naturvetenskap, fysikaliska fenomen och enkla kemiska processer
- förmåga att skapa, bygga, konstruera, fungera enskilt och i grupp, se samband, upptäcka nya saker om omvärlden, utforska tekniken i förskolans vardag och använda matematik (Skolverket, 2018).

De här exemplen visar även hur miljön kan planeras och iordningställas för att skapa möjligheter för alla barn att göra egna val och utöva inflytande. När barnen rör sig i och mellan rummen i förskolan, och når sakerna på hyllorna, kan de välja vad de ska göra och vem de ska leka och samspea med. De kan också välja platsen för en lek eller ett samspel själva. Läroplanen anger att alla barn i förskolan har rätt till ett reellt inflytande över utbildningen, till exempel innehåll och arbetssätt (Skolverket, 2018).

Man kan också skapa möjligheter för alla barn att göra egna val och utöva inflytande i förskolan genom en så kallad *väljartavla*: Personalen väljer då ut aktiviteter som barnen tycker om att göra. Varje aktivitet får sin egen bild, och bilderna sätts upp på en tavla. Barnen kan sedan välja en aktivitet genom att ta ner den bilden från tavlan och visa den för personalen. En annan variant kan passa för ett barn som inte har upptäckt att det kan vara roligt och meningsfullt med exempelvis tågbanan eller en rollek. Personalen väljer då två bilder som representerar en varsin aktivitet och visar dem för barnet. Barnet kan sedan välja en aktivitet genom att ta eller peka på den bilden och personalen deltar i aktiviteten och uppmuntrar andra barn att göra detsamma. Dessa exempel som handlar om att understödja val och inflytande kommer från Bejnö (2020) och Erwin et al. (2009).

För att främja lek och samspel i förskolan kan man också dela in barngruppen i mindre grupper, hålla nere ljudnivån, följa tydliga rutiner, skapa rum i rummen och använda visuellt stöd såsom bildunderstödd kommunikation. Dessa exempel kommer från en

studie som handlar om autismspektrumtillstånd och inkludering i förskolan (Bejnö et al., 2021).

Lindqvist (2002), som undersökt barns lekar vid svenska förskolor, beskriver att det finns flera olika saker som främjar och influerar barns lekar i förskolan samt utvecklingen av dessa. Några är händelser i barnens vardag, rummets utformning i förskolan och leksakerna, materialen och utrustningen. Lindqvist poängterar att det därtill behövs estetiska uttrycksformer, till exempel bild, drama, dans och musik samt en tematik och handling. Tematik betyder ungefär att leken behöver ha ett rikt innehåll som berör och intresserar barnen, och handling avser ett händelseförlopp som är dramatiskt på något sätt, till exempel en resa eller ett oväntat möte. Det betyder att personalen som regisserar och deltar i syfte att stärka tematik, handling och olika estetiska uttrycksformer främjar barns lekar i förskolan.

Även Sandall et al. (2019) ger exempel på hur lek och samspel för alla barn kan främjas i förskolan. Som exempel beskriver de en konstruktionshörna som behöver ha en tydlig gräns i form av en matta eller en färgglad tejp. Det blir då tydligt var barnen kan bygga och konstruera. Den behöver vidare inrymma bilder på sådant som kan byggas och olika typer av klossar så att alla barn kan bygga och konstruera. Därtill behöver det finns plats så att personalen kan vara med. De kan då delta och visa barnen hur de kan bygga och konstruera samt stödja barnen när de bygger en bro, en stad eller ett torn, till exempel genom att i tur och ordning ge dem en kloss var när tornet byggs och se till att det inte rasas förrän det är klart. Konstruktionshörnans form kan överföras till andra utrymmen i förskolan. Forskarna tar även upp förskolans gård och föreslår att man gör i ordning banor som barnen kan springa samt markerar dem tydligt med krita eller färg. Sandall et al. föreslår också att de barn som behöver det får möjligheter att pröva på en gunga eller en rutschkana innan de gungar eller åker rutschkana med kamrater. De föreslår även att barn kan uppmuntras att bjuda in varandra i lek.

I Berkhuizens studier (2014, 2021) undersöks lek och samspel utomhus vid några förskolor i Sverige. Ett resultat är att det finns så kallade betydelsefulla *samspelsknutpunkter* på förskolan, exempelvis ett hörn på en sandlåda. Där kan barnen leka och samspela, och personalen kan även delta. Berkhuizen beskriver att lekar och samspel kan bli mer varaktiga när personalen finns med. Ett annat resultat är att lekmaterial har betydelse för barns möjligheter att leka och samspela, till exempel antalet tillgängliga leksaksgrävsopor, vagnar, cyklar och skottkärror. Barn som leker och samspelar kan vilja ha likadana leksaker. Berkhuizen (2021, s. 62) skriver så här:

[Tillgången till leksaker] har betydelse för barns samspelsmöjligheter. I till exempel tre barns lek med två grävsopor synliggörs att barnen har möjlighet att delta på olika sätt beroende på om de har tillgång till en artefakt [alltså en leksak eller annat föremål] eller ej.

Det innebär att personalen kan hjälpa barn in i leken, eller hjälpa dem att vara kvar i leken, genom att se till att de har en sådan leksak, eller åtminstone en sak som motsvarar den som används i leken. Ytterligare ett resultat är att platser som är mindre säkra än andra i förskolan kan kräva personalens fulla uppmärksamhet, med följden att de inte kan vara med i lekar och samspel på andra platser. Sådana platser kan behöva ses över. Det är viktigt att barnen har möjlighet till rörliga lekar och samspel med personalen och att personalen kan välja att vara på olika platser med barnen.

I en studie från Sverige undersöker Lundqvist et al. (2015) hur personalen vid förskolor främjar lek och samspel för alla barn. De kommer fram till att lek och samspel främjas när personalen regisserar och deltar, alltså exempelvis använder bildscheman som tydligt visar när det är dags att leka och samspela, använder timglas som visar hur länge en lek eller ett samspel pågår, är med i leken hela tiden och har organiserat leksaker efter teman i lådor. Det kan vara lättare att leka om de leksaker som behövs finns på ett och samma ställe för då tar man fram lådan och kan börja leka direkt. Forskarna kommer vidare fram till att barn i förskolan stödjer varandra, till exempel i att komma in i leken och samspelet.

Ytterhus (2003) kallar stödjande kamrater för sociala entreprenörer. De kan ha en viktig roll i förskolans lek och samspel genom att de bland annat:

- leker och samspelar mycket
- bjuder in barn
- kommer med nya idéer som upprätthåller lek och samspel
- anpassar lek och samspel så att barn som möter utmaningar kan upprätthålla en roll
- förutser, hejdar och löser konflikter.

Forskaren Soukakou (2012, 2016) ger också exempel på hur personalen kan främja lek och samspel för alla barn i förskolan genom att regissera och delta. Ett exempel är att alla barn ska uppmuntras att leka och samspela, och ett annat är att alla barn ska få det stöd som de behöver för att komma in i och stanna kvar i leken och samspelet. En del barn kan exempelvis behöva hand-över-hand-stöd för att rulla en boll till en kamrat, lägga pussel eller bygga ett torn. Andra kan behöva bild- eller teckenunderstödd kommunikation eller att någon visar hur man kan ta sig an en roll i roll- och dramalek. Personalen behöver även förebygga uteslutningsprocesser och annan kränkande behandling samt reda ut konflikter tillsammans med barnen för att kunna främja lek och samspel, enligt Soukakou. Personalen kan visa hur man delar något med kamrater eller ber om en leksak. Konflikten reds då ut samtidigt som barnen undervisas om hur man kan uttrycka sina val och utöva inflytande, till exempel genom att peka, sträcka sig mot något, visa en stopphand eller uttrycka en åsikt med ord. Personalen kan även samtala

med barnen om olikheter på ett respektfullt sätt och läsa böcker som handlar om olikheter. Det kan bidra till att barnen uppskattar varandras olikheter i lek och samspel och till förskolans värdegrundsarbete.

I en studie från Finland visar Syrjämäki, Pihlaja och Sajaniemi (2018, s. 423–424) att personalen vid en förskola främjar lek och samspel för alla barn genom att registrera och delta, vilket på flera sätt stämmer med andra resultat. Det handlar om att personalen

- uppmärksammar barn på lek och samspel som pågår
- vänder enskilda barns lekinitiativ till lek och samspel med kamrater
- vägleder barnen i leken genom att exempelvis säga: ”Här kan du bygga en koja; det är en bra plats för det”, eller ställa frågor såsom ”Har babyn ett namn?”
- deltar och visar hur lek och samspel kan gå till, till exempel hur man kan köra en leksaksbil längs vägen på bilmattan, dricka kaffe på låtsas ur en kaffekopp och vänta på sin tur vid gungorna
- stödjer barns kommunikation i lek och samspel med tecken och bilder
- förhindrar eventuella konflikter genom att exempelvis säga: ”Kom med mig så tar vi lite vatten att dricka”
- är uppmärksam på situationer när de snarare kan hindra lek och samspel mellan barn, till exempel när en av dem leker och samspelar med ett barn och andra barn inte deltar.

Det finns alltså flera olika sätt att främja lek och samspel för alla barn i förskolan och de sätten behöver kombineras. Det handlar om allt från att ställa i ordning miljön till att delta aktivt och kritiska reflektera över om man som vuxen, utan att mena det, hindrar en lek eller ett samspel mellan barn.

Att främja lek och samspel genom lek- och samspelsinterventioner

För att främja lek och samspel finns även interventionerna Tid för lek och samspel och Integrerade lekgrupper. De är så kallade lek- och samspelsinterventioner, alltså arbetssätt. De har utvecklats utanför Sverige (Odom et al., 1997; Wolfberg, 1999) men kan fungera även i svensk förskola (Dillner & Löfgren, 2013; Siljehag, 2021; Stockholms universitet, ”Maria Gladh, doktorand, forskning”, stycke 1; Specialpedagogiska skolmyndigheten [SPSM], ”Lek”, filmklipp Lekgrupper).

Tid för lek och samspel, som även kallas Minisamlingar och lekstunder, innebär återkommande undervisning om lek och samspel samt lek- och samspelsstunder. Undervisningen kan handla om att dela med sig, be andra dela med sig, hålla med och reagera positivt på andras sociala interaktioner samt hjälpa till och be om hjälp. Barn som möter utmaningar i lek och samspel bjuds in, liksom andra barn. Så här kan det gå

till: Personalen ordnar en kort minisamling om att dela med sig. I minisamlingen får barnen undervisning om att dela med sig. Efter samlingen ordnar personalen en kort lek- och samspelsstund. Under stunden uppmuntras barnen att dela med sig. Tid för lek och samspel innehåller ett stort antal förslag på minisamlingar och lek- och samspelsstunder som kan genomföras i förskolan, och de omfattar allt från konstruktionslek till rollekar, att exempelvis leka livsmedelsaffär eller leka födelsedagskalas.

Integrerade lekgrupper innebär återkommande lek- och samspelsstunder i förskolan. Lekgrupperna genomförs under flera månader, ett par gånger i veckan i omkring 30 minuter per tillfälle. Barn som möter utmaningar i lek och samspel bjuds in, liksom andra barn. Lekarna och samspelen leds av personalen som bland annat tar initiativet och deltar, men det är barnen som väljer vad de ska leka.

Relationen mellan lek, samspel och undervisning – några exempel

Lek hör samman med undervisning. Undervisningen kan ske när barn leker i förskolan, och den ska vara omsorgsfull och lekfull (Björklund & Palmér, 2019; Eidevald & Engdahl, 2018; Magnusson & Pramling Samuelsson, 2019; Pihlgren, 2017; Pramling och Wallerstedt, 2019; Samuelsson, 2021; Skolforskningsinstitutet, 2019). Även samspel och undervisning hör ihop på samma sätt. Undervisningen kan ske när barn samspelar i förskolan, och är också ett samspel mellan personalen och barnen, eller en aktivitet där man gemensamt uppmärksammar ett visst innehåll.

Eidevald och Engdahl (2018) anser att undervisning i förskolan utgör ett omsorgsfullt och lekfullt stöd för barns lärande och utveckling. Stödet innebär exempelvis att en förskollärare undervisar ett eller flera barn om något som tas upp i läroplanen, samtidigt som hen beaktar mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar som samhället vilar på. När man undervisar om något behöver man exempelvis tänka på att inspirera och utmana både pojkar och flickor utan att begränsas av könsmonster eller könsstereotypa uppfattningar.

Det kan kallas för *guidad lek* när personalen i förskolan väver samman undervisning med barns lekar och samspel. Guidad lek är ett undervisningssätt och en forskningsbaserad arbetsmetod där förskollärare och övrig personal deltar och interagerar med barnen i lek för att bland annat leda och stimulera utveckling och lärande i enlighet med utbildningens mål (Samuelsson, 2021). Det kan gå till så här:

- Personalen utmanar och stimulerar barnens förståelse för teknik med hjälp av leksakssnurrar. De funderar över vilka resurser som finns, vilka barns erfarenheter är och vilka målområden i läroplanen som är aktuella. Förskolans miljö iordningställs, till exempel med material som behövs för att tillverka leksakssnurrar. Efter det är personalen lyhörd och observerar barnens sätt att hantera materialet. Personalen deltar och guidar när det passar och tar vara på

tillfällen när barnen bjuder in dem i leken. De benämner material, stödjer barnen och utmanar dem i riktning mot ett mer svårupptäckt och abstrakt lärande.

- Personalen utmanar och stimulerar barnens förståelse för naturvetenskap med hjälp av hinkar med vatten. Barnen snurrar hinkarna i en roterande armrörelse och har roligt. En ur personalen frågar barnen vad de gör och barnen svarar med gester och några ord. Den vuxna ställer ytterligare en fråga och barnen utmanas att sätta ord på saker (alltså benämna), utforska och samtala vidare. Till slut kommer de fram till att allt vattnet är kvar när de snurrar jättefort och att lite vatten spills ut när de snurrar långsammare.

Det finns vidare ett undervisningssätt och en forskningsbaserad arbetsmetod som kallas för *lekresponsiv undervisning och didaktik*. Lekresponsiv undervisning och didaktik innebär, något förenklat, att undervisning inkluderar lek, är öppen för lek och svarar an på något som barnen berättar eller gör (Pramling & Wallerstedt, 2019). Denna respons kan innebära att personalen förklarar hur något är eller uppmuntrar barnen att fantisera. Det kan gå till så här: Barnen ska leka affär och de får hjälp att ställa i ordning miljön (Magnusson & Pramling Samuelsson, 2019). En förskollärare frågar vilka varor som ska finnas i affären och tar fram exempel på riktiga varulogotyper som barnen kan känna igen. De pratar om varulogotyperna och tar sedan in dem i låtsasaffären. En röd legobit blir senare sylt i affären. På det sättet får barnen kunskaper om logotyper som är kopplade till sylt, soppor, kaviar och så vidare, och de uppmuntrar barnen att använda saker som om de vore sylt, soppor, kaviar och så vidare.

Björklund och Palmér (2019) beskriver relationen mellan lek och undervisning i förskolan på ett liknande sätt. Den är ett möte mellan ”lekens öppenhet och undervisningens målorientering” (s. 64). De har undersökt hur förskollärare deltar i barns lek, hur målorientering vävs in i lek och vad som händer med leken och barnens intentioner när leken kombineras med undervisning. De kommer fram till att ”målorienterade processer kan integreras i lek utan att lekens intentioner förändras” och ”att målorienterade processer kan driva leken framåt när förskollärare möjliggör för barn att utveckla, för leken nödvändiga, kunskaper och färdigheter” (Björklund & Palmér, 2019, s. 64). Det kan gå till så här: Barnet delar leksaksfrukter och sätter sedan ihop dem igen. En ur personalen deltar och interagerar med barnet som bland annat får möjligheter att utveckla sitt språk och sin förståelse för ”hel” och ”halv”, det vill säga en hel frukt och en halv frukt. Barnets intention med leken förändras inte när undervisning möter leken på det sättet. Det som kännetecknar mötet är en vuxen som är lyhörd för lekens innehåll, följer lekens riktning, reflekterar över barnets intentioner och för in innehåll i leken som skapar möjligheter för barnet att lära sig något nytt och att fantisera.

Det behöver också finnas lek och samspel som inte innefattar undervisning. Barn behöver ibland få leka och samspela ostört, och personalen kan då ha uppsikt på visst avstånd.

Kommentar

Alla dessa råd, från forskning och forskare, visar att det finns många olika sätt att främja lek och samspel för alla barn i förskolan. Det är intressant att vissa av råden återkommer och verkar vara särskilt viktiga.

Råden visar även hur lek och undervisning kan mötas och bland annat främja barnens lärande och fantasi.

Att främja lek och samspel genom att observera och reflektera

Det är viktigt att kontinuerligt utvärdera lek- och samspelsmöjligheterna i en förskola och att förbättra dem om det behövs. Skälen är att barn som är delaktiga i lek och samspel får en starkare känsla av att de ingår i förskolegemenskapen samtidigt som det främjar deras utveckling och lärande.

Personalen kan följa pågående lekar och samspel, samt sin egen roll, och dokumentera för att sedan reflektera tillsammans. De kan använda kunskaper från observationerna och reflektionerna när de återigen registrerar lek och samspel och deltar (figur 1).

Dessutom kan personalen planera in korta enskilda samtal med barnen. Under dessa samtal kan man ställa frågor av den här typen:

Var tycker du bäst om att leka? Finns det någonstans där du aldrig leker? Finns det någonstans där du skulle vilja leka, men inte provat ännu? Vad leker du mest? Finns det någon lek du skulle vilja pröva? Med vem/vilka leker du mest? Om du vill vara med och leka med några som redan leker med varandra, hur gör du då? Om du redan leker men en kompis och det kommer ett annat barn och vill vara med, hur gör du då? Vad gör du om du tycker någon är dum mot dig? Vad vill du helst göra i förskolan, vad brukar du längta efter när du har varit hemma några dagar? (Öhman, 2022, s. 123–124)

Personalen kan även använda så kallade strukturerade utvärderingsverktyg som visar vad man behöver observera och vad som kan vara viktigt att reflektera över och förbättra. Strukturerade utvärderingsverktyg är detaljerade och kan fungera som underlag när personalen gemensamt reflekterar över utbildningen på en förskola. Här är några indikatorer på god eller utmärkt kvalitet i pågående lekar och samspel:

Personalen samtalar med barnen medan de leker och deltar utan att ta över.
Personalen ställer ofta frågor. Det råder oftast en avslappnad och trevlig atmosfär i gruppen. Det mesta av samspelet mellan barnen är positivt, med få eller inga

konflikter. Personalen uppmärksammar barnens känslor samt sambandet mellan barnens handlingar och andras reaktioner (till exempel ”Du gav honom en krita. Det gjorde honom glad” eller ”Titta på hennes ansikte. Hon är ledsen nu”). (ECERS-metoden, Harms et al., 2021, s. 77–109, eget urval och egen sammanställning)

Ett delvis annat sätt att utvärdera är med verktyget Självreflektion avseende inkludering i förskolan från European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2017). De anser att det ska finnas goda möjligheter för alla barn att leka och samspela i en inkluderande förskola. De skriver att personalen kan reflektera tillsammans för att urskilja styrkor och möjliga utvecklingsområden, med hjälp av bland annat följande frågor:

Inkluderande social miljö: Bygger personalen upp en personlig relation till varje barn? Hur underlättas samspel och lek för alla barn? Hur ges alla barn möjlighet att delta i gruppaktiviteter? Hur uppmuntras barnen att respektera olikheter i barngruppen? Hur uppmuntras barnen att utveckla positiva beteenden? Hur ges barnen möjligheter att lösa konflikter?

Material för alla barn: Är leksaker och material intressanta, lätt tillgängliga och engagerande för alla barn? Används leksaker och material för att utmana barnens initiativtagande, självständighet, nyfikenhet och kreativitet? Används material för att främja kommunikation, språk, läs- och skrivkunskaper, matematikkunskaper och naturorientering? Används anpassat material för att underlätta lek och lärande för alla barn? Återspeglas kulturell mångfald i leksaker och material? Uppmuntras barnen till att leka tillsammans och dela med sig av leksaker och material?

Vad skulle du vilja förändra? (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2017, s. 13 och 19–20)

Man kan även undersöka hur barn som inte deltar kan komma in i lek och samspel med andra barn. Man kan pröva olika sätt och sedan jämföra resultat, exempelvis med hjälp av följande frågor: Var är vi? Vart ska vi? Hur gör vi? Hur går det? Hur blev det? En slutsats kan vara att ett sätt fungerar särskilt bra. Andra slutsatser kan vara att en stödjande väg in i lek behöver ändras något eller bytas ut mot annan.

Förskollärare ska kritiskt granska de utvärderingsmetoder som används i förskolan så att de utgår från läroplanens värden och intentioner. De ska också se till att resultat från utvärderingar tas till vara för att utveckla utbildningen, till exempel barnens lek- och samspelsmöjligheter. Enligt läroplanen (Skolverket, 2018, s. 18) har förskolläraren ansvar för att ”resultat från uppföljningar och utvärderingar systematiskt och kontinuerligt analyseras i syfte att utveckla förskolans kvalitet och därmed barnens möjligheter till omsorg samt förutsättningar för utveckling och lärande”, och för att ”analysen används för att vidta åtgärder för att förbättra utbildningen”. En sådan åtgärd

kan vara att regissera för lek och samspel på ett nytt sätt, och en annan kan vara att delta eller stödja på ett annat sätt än tidigare. Åtgärder kan gälla tillgängligheten, anpassningar, särskilt stöd eller ytterligare utmaningar. Ytterst är det rektorn som ansvarar för utbildningen i förskolan. Enligt läroplanen (Skolverket, 2018, s. 19) har rektorn ”ansvaret för förskolans kvalitet”, och för att ”planera, följa upp, utvärdera och utveckla utbildningen systematiskt och kontinuerligt och därmed verka för ökad måluppfyllelse”.

Sammanfattning

Lek och samspel i förskolan främjar barns känsla av delaktighet i förskolegemenskapen samt deras utveckling och lärande. Det är därför viktigt att alla barn har goda möjligheter att leka och samspela i förskolan, och att personalens ledning och stimulans samt stödinsatser främjar detta. Lek och samspel hör ihop med undervisning i förskolan, och det går inte att skilja dem åt helt.

Referenser

- Bejnö, H. (2020). Förskola. I L. Klintwall & M. Olofsgård Jegéus. (red.) *Leka, prata, äta: övningar för barn med särskilda behov*. (Första upplagan, s. 185–197). Natur & Kultur.
- Bejnö, H., Bölte, S., Linder, N., Långh, U., Odom, L. S., & Roll-Pettersson, L. (2021). From Someone Who May Cause Trouble to Someone You Can Play With: Stakeholders' Perspectives on Preschool Program Quality for Autistic Children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*.
- Berkhuizen, C. (2014). *De yngsta barnens möjligheter till samspel på förskolegården*. Licentiatavhandling, Malmö högskola.
- Berkhuizen, C. (2021). *Barns samspel bortom förskolans väggar: Om yngre barns samspel och platsskapande på förskolegården och i en mobil förskola*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.
- Björklund, C., & Palmér, H. (2019). I mötet mellan lekens frihet och undervisningens målorientering i förskolan. *Forskning om undervisning och lärande*, 1(7), 64–85.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (1998). The ecology of developmental processes. I W. Damon & R. M. Lerner (red.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models for human development* (Femte upplagan, s. 993–1028). John Wiley.

- Chen, J., Lin, T., Justice, L., & Sawyer, B. (2019). The social networks of children with and without disabilities in early childhood special education classrooms. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(7), 2779–2794.
- Corsaro, W. A. (2018). *The sociology of childhood*. (Femte upplagan). SAGE.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*, 49(3), 182–185.
- Dillner, M., & Löfgren, A. (2013). *Rätt att leka!: hur barn med autism kan erövra leken hemma, i förskolan och i skolan*. Enskededalen: Pavus utbildning.
- Edfelt, D. (2019). *Utmaningar i förskolan: att förebygga problemskapande beteenden*. (Andra upplagan). Gothia Fortbildning.
- Eidevald, C., & Engdahl, I. (2018). *Utbildning och undervisning i förskolan: omsorgsfullt och lekfullt stöd för lärande och utveckling*. (Första upplagan). Liber.
- Erwin, E. J., Brotherson, M. J., Palmer, S. B., Cook, C. C., Weigel, C. J., & Summers, J. A. (2009). How to promote self-determination for young children with disabilities: Evidenced-based strategies for early childhood practitioners and families. *Young Exceptional Children*, 12(2), 27–37.
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2017). *Självreflektion avseende inkludering i förskolan*.
<https://webbutiken.spsm.se/globalassets/publikationer/filer/sjalvreflektionsverktyg-formiljoer-med-inkluderande-utbildning-i-forskolan.pdf/>
- Förenta Nationerna, FN. (1989). Barnkonventionen.
<https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten#hela-texten>
- Harms, T., Clifford, R.M., & Cryer, D. (2016). *Utvärdering och utveckling i förskolan: ECERS-metoden - att kvalitetsbedöma basfunktioner i förskolemiljö för barn 2,5-5 år: manual*. (Rev. och utök. version). Hogrefe psykologiförlaget.
- Harms, T., Clifford, R.M., & Cryer, D. (2021). *ECERS-3 Observationsverktyg för utvärdering av förskolemiljön*. (Ny utgåva). Hogrefe.
- Harper, L. V., & McCluskey, K. S. (2003). Teacher-child and child-child interactions in inclusive preschool settings: Do adults inhibit peer interactions? *Early Childhood Research Quarterly*, 18(2), 163–184.
- Jensen, M. (2013). *Lekteorier*. Studentlitteratur.
- Lindqvist, G. (2002). Lekens estetik. *Psyke & Logos*, 23, 437–450.

Lundqvist, J. (2016). *Educational pathways and transitions in the early school years; Special educational needs, support provisions and inclusive education*.

Doktorsavhandling, Stockholms universitet.

Lundqvist, J., Allodi Westling, M., & Siljehag, E. (2015). Special educational needs and support provisions in Swedish preschools: A multiple-case study. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 7(2), 273–293.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370–396.

Magnusson, M., & Pramling Samuelsson, I. (2019). Att tillägna sig skriftspråkliga verktyg genom att leka affär. *Forskning om undervisning och lärande*, 1(7), 23–43.

Niemiec, C. P., & Ryan, R. M. (2009). Autonomy, competence, and relatedness in the classroom: Applying self-determination theory to educational practice. *Theory and Research in Education*, 7(2), 133–144.

Odom, S. L., McConnell, S. R., Ostrosky, M., Peterson, C., Skellenger, A., Spicuzza, R., Chandler, K. L., McEvoy, M. A., & Favazza, C. P. (1997). *Play Time/Social Time: Organizing Your Classroom To Build Interaction Skills*. Minnesota Univ., Minneapolis. Inst. on Community Integration. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED412705.pdf>

Pihlgren, A. S. (2017). *Undervisning i förskolan: att skapa lärande undervisningsmiljöer*. (Första upplagan). Natur & Kultur.

Pramling, N., & Wallerstedt, C. (2019). Lekresponsiv undervisning – ett undervisningsbegrepp och en didaktik för förskolan. *Forskning om undervisning och lärande*, 1(7), 7–22.

Pramling Samuelsson, I., & Asplund Carlsson, M. (2014). *Det lekande lärande barnet: i en utvecklingspedagogisk teori*. (Andra upplagan). Liber.

Sandall, R. S., Schwartz, I. S., Joseph, G. E., Gauvreau, A. N., Lieber, J. A., Horn, E., & Odom, S. (2019). *Building Blocks for Teaching Preschoolers with Special Needs*. Paul H. Brookes Pub. Co.

Samuelsson, R. (2021). *Guidad lek i förskolan: språkutveckling mellan undervisning och lek*. (Första upplagan). Lund: Studentlitteratur.

Siljehag, E. (2021). Förskolans specialpedagogik – en gemensam professionsarena. I M. Allodi Westling (red.), *Specialpedagogik för lärare* (Första upplagan, s. 141–169). Natur & Kultur.

Skolforskningsinstitutet (2019). *Att genom lek stödja och stimulera barns sociala förmågor: undervisning i förskolan*. Skolforskningsinstitutet.

Skolverket. (2018). *Läroplan för förskolan Lpfö 18*. (Ny, rev. upplaga.) Skolverket.

Soukakou, E. P. (2012). Measuring quality in inclusive preschool classrooms: Development and validation of the Inclusive Classroom Profile (ICP). *Early childhood Research Quarterly*, 27(3), 478–488.

Soukakou, E. P. (2016). *Inclusive Classroom Profile: Researchers edition* [Manual] [Observationsformulär]. Paul H. Brookes Pub. Co.

Syrjämäki, M., Pihlaja, P., & Sajaniemi, N. (2018). Enhancing peer interaction during guided play in Finnish integrated special groups. *European Early Childhood Education Research Journal*, 26(3), 418–431.

Wolfberg, P. J. (1999). *Play and imagination in children with autism*. Teachers College Press.

Ytterhus, B. (2003). *Barns sociala samvaro: inklusion och exklusion i förskolan*. Studentlitteratur.

Öhman, M. (2011). *Det viktigaste är att få leka!*. Liber.

Öhman, M. (2022). *Låt leken främja språket*. Gothia.

Del 2. Lek och samspel för alla

Vuxnas roll i lek och samspel

Planera och iordningställa miljön.

- Finmotoriskt material av olika svårighetsgrad, till exempel pussel i olika storlek.
- Vänder enskilda barns lekinitiativ till lek och samspel med kamrater.
- Visar hur lek och samspel kan gå till, till exempel hur man kan köra en leksaksbil längs vägen på bilmattan, dricka kaffe på låtsas ur en kaffekopp.

Närvara, guida och medla i barnens lek och samspel.

- Personalen leker, samspelar och bjuder in barn i leken.
- Vuxna anpassar lek och samspel så att barn som möter utmaningar kan upprätthålla en roll.
- Vuxna är med i leken och förutser, förebygger och ger stöd när barnen löser konflikter.

Följa barns pågående lekar och samspel. Dokumentera för att sedan reflektera tillsammans.

- Använda kunskaper från observationer och reflektioner vid planering och regissering och deltagande i lek och samspel.
- Planera och genomföra korta enskilda samtal med barnen om deras lekar och samspel.

Del 2. Lek och samspel för alla

Vuxnas roll i lek och samspel

Planera och iordningställa miljön.

- Finmotoriskt material av olika svårighetsgrad, till exempel pussel i olika storlek.
- Vänder enskilda barns lekinitiativ till lek och samspel med kamrater.
- Visar hur lek och samspel kan gå till, till exempel hur man kan köra en leksaksbil längs vägen på bilmattan, dricka kaffe på låtsas ur en kaffekopp.

Närvara, guida och medla i barnens lek och samspel.

- Personalen leker, samspelar och bjuder in barn i leken.
- Vuxna anpassar lek och samspel så att barn som möter utmaningar kan upprätthålla en roll.
- Vuxna är med i leken och förutser, förebygger och ger stöd när barnen löser konflikter.

Följa barns pågående lekar och samspel. Dokumentera för att sedan reflektera tillsammans.

- Använda kunskaper från observationer och reflektioner vid planering och regissering och deltagande i lek och samspel.
- Planera och genomföra korta enskilda samtal med barnen om deras lekar och samspel.

Del 2: Moment B – kollegialt arbete

Utgå från era reflektioner och det ni antecknat när ni har tagit del av materialet i moment A. Ha gärna materialet tillgängligt. Berätta för varandra i gruppen vad ni tänkt och fått syn på.

- Hur skulle ni beskriva er förskola när det handlar om lek och samspel? Vad gör ni som fungerar bra? Vad skulle ni kunna jobba vidare med?

Planera och förbered

Planera och förbered en aktivitet utifrån era diskussioner och det material ni har tagit del av i moment A. Aktiviteten handlar om att planera för lek och samspel.

Syftet med aktiviteten är att tillsammans försöka få syn på olika perspektiv på lek och samspel och hur det fungerar i den dagliga verksamheten. Stämmer ord och handling överens? Vilka goda exempel ser ni och gör ni? Vilka utvecklingsområden upptäcker ni?

Utgå från artikeln om lek och samspel, samt illustrationen av pedagogernas förhållningssätt att delta, regissera, observera och reflektera. Använd även artikelns många exempel på vad lek och samspel kan innebära i praktiken på förskolan.

Bestäm därefter och dela upp mellan er vem eller vilka som tar ansvar för att i lek och samspel särskilt deltar, regisserar samt observerar och reflekterar.

Bestäm tillsammans när och hur länge aktiviteten ska pågå. Välj några exempel ur artikeln att arbeta med och ha följande frågor aktuella under ert genomförande av lek och samspel:

- Kan alla barn delta och vara delaktiga utifrån hur ni pedagoger deltar i leken och samspelet? Om inte, hur märks det?
- Bidrar den regisserade aktiviteten och undervisningen till alla barns utveckling och lärande? Om inte, hur märks det?
- Får ni syn på när ni observerar och reflekterar om alla barn får det bemötande de behöver av kamrater och pedagoger för att må bra i gruppen? Om inte, hur märks det?

Skriv ned det ni ser med några enkla anteckningar för att kunna berätta om och diskutera tillsammans i moment D.

Del 2: Moment C – aktivitet

Genomför och dokumentera aktiviteterna som ni tillsammans planerat i moment B.

Del 2: Moment D – gemensam uppföljning

Utgå från era reflektioner och dokumentation från moment C. Beskriv och reflektera gemensamt över era erfarenheter och vad ni fått syn på när det gäller att delta, regissera, observera samt reflektera i lek och samspel.

- I vilka situationer fungerar det som bäst för alla barn?
- Vad händer då?
- Vad kan det bero på?

Skriv ner i punktform de framgångsrika situationer ni identifierat ovan.

- Fanns det situationer där det blev tydligt att inte alla barn kan delta och känna tillhörighet? Vad hände då? Vad kan det bero på?
- Hur kan ni använda erfarenheterna från era framgångsrika exempel till att utveckla och förbättra lek och samspel för alla barn i de situationer som inte fungerat lika framgångsrikt?

Formulera tillsammans vad lek och samspel för alla barn innebär för er på er förskola och skriv ned det.